

جغرافیا و توسعه - شماره ۱۱ - بهار و تابستان ۱۳۸۷

صص: ۹۶ - ۷۷

وصول مقاله: ۱۳۸۵/۴/۱۰

تأیید نهایی: ۱۳۸۶/۱۲/۵

مقایسه شهرستان‌های استان فارس بر اساس شاخص‌های توسعه ۷۵ - ۱۳۵۵

اسحاق جلالیان
مربی دانشگاه پیام نور بوشهر

دکتر کرامت‌اله زبیری
استاد جغرافیا دانشگاه تهران

چکیده

نتایج یافته‌های این پژوهش حاکی از این است که ۴۰ شاخص از طریق مدل تحلیل عاملی به ۱۲ عامل کاهش یافته، به طوری که سهم هر عامل در توسعه‌ی انسانی مشخص گردیده و در نهایت از طریق شاخص ترکیبی توسعه‌ی انسانی، شهرستان‌های استان فارس در شاخص‌های تلفیقی رتبه‌بندی گردید. برابر بررسی‌های صورت گرفته، در سال ۱۳۵۵ در زمینه شاخص‌های تلفیقی از مجموع ۱۴ شهرستان، یک شهرستان برخوردار و ۳ شهرستان نیمه‌برخوردار و ۱۰ شهرستان محروم می‌باشد. در سال ۱۳۶۵ در زمینه شاخص‌های تلفیقی یک شهرستان برخوردار و ۴ شهرستان نیمه‌برخوردار و ۹ شهرستان محروم می‌باشد و در سال ۱۳۷۵ در زمینه شاخص‌های تلفیقی ۳ شهرستان برخوردار و ۴ شهرستان نیمه‌برخوردار و ۹ شهرستان محروم شناخته شد. میزان نابرابری در شهرستان‌ها طی سه دوره ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ به ترتیب ۰/۶۶، ۰/۵۹ و ۰/۴۴ درصد بوده است. شهرستان‌های استان فارس در دوره‌های متفاوت در زمینه‌های مختلف دارای تفاوت‌های توسعه بوده‌اند که بیانگر عدم توسعه هماهنگ با نیازهای جمعیتی آنها است. این نابرابری‌ها بازتاب و برآیند عوامل طبیعی، اقتصاد سیاسی، نارسایی‌های نظام برنامه ریزی و قطب رشد (شهر شیراز) می‌باشد. شهر شیراز طی این ۳ دهه به دلیل مرکزیت اداری-سیاسی و قطب برتر، در زمینه‌ی تمام شاخص‌های توسعه، برتری و تفوق خود را در نظام شهرستانی استان حفظ نموده است و به عنوان قطب رشد، خدمات و نیروی انسانی ماهر و متخصص را از شهرستان‌های پیرامون جذب کرده و تمرکز اقتصادی، سیاسی و جمعیتی را در سازمان فضایی استان پدیدار ساخته است. الگوی توسعه‌ی فضایی استان فارس به صورت مرکز - پیرامون است.

کلیدواژه‌ها: سطوح توسعه، شاخص‌های توسعه، نابرابری ناحیه‌ای، روند تغییرات توسعه، مقایسه شهرستان‌ها، استان فارس.

طرح موضوع

از جمله معیارهای بسیار متداول، در توسعه‌ی منطقه‌ای و یا ناحیه‌ای، طبقه‌بندی یا سطح‌بندی نواحی یا شهرستان‌های کشور بر اساس میزان برخورداری از شاخص‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و کالبدی است. بر اساس این معیار مناطق، نواحی یا شهرستان‌ها به سه دسته‌ی توسعه‌یافته یا برخوردار، نیمه توسعه‌یافته یا نیمه‌برخوردار و محروم یا نابرخوردار سطح‌بندی می‌شوند. اهمیت این سطح‌بندی آن است که با شناخت تنگناها و قابلیت‌ها و سطوح توسعه‌ی نواحی، می‌توان سطح زندگی مردم یک ناحیه را به خوبی نشان داد و از طرف دیگر به ارایه‌ی طرح‌ها و برنامه‌هایی جهت کاهش محرومیت آن نواحی پرداخت. اما از آنجایی که تفاوت‌های ناحیه‌ای دارای جنبه‌های مختلفی است، به طوریکه بعضی از نواحی ممکن است از لحاظ بهداشت و مسکن وضعیت مناسبی داشته باشند، ولی برخی دیگر به لحاظ اقتصادی و اجتماعی عقب‌مانده باشند؛ از این‌رو می‌توان برای تشخیص سطح توسعه‌یافتگی و تفاوت و نابرابری‌های ناحیه‌ای یا شهرستانی از شاخص‌های مختلفی استفاده نمود.

به نظر می‌رسد در استان‌های کشور به خصوص استان فارس تفاوت‌ها و نابرابری‌های عمده‌ای به لحاظ شاخص‌های برخورداری میان شهرستان‌ها وجود داشته باشد. بنابراین مسأله‌ی اصلی این پژوهش بررسی و مقایسه‌ی سطوح یا درجه توسعه‌یافتگی (برخورداری)، نیمه توسعه‌یافتگی (نیمه‌برخورداری) و محرومیت (نابرخورداری) شهرستان‌های موجود استان فارس و تفاوت‌ها و نابرابری‌ها با عدم تعادل آنها در محدوده سیاسی - اداری سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ می‌باشد. مسأله دیگر اینکه آیا بر ضریب تمرکز و درجه‌ی توسعه‌یافتگی در مادرشهر شیراز به عنوان قطب رشد در سطح منطقه فارس طی دوره‌ی مورد بررسی افزوده شده است؟ سوابق برنامه و برنامه‌ریزی و متون و منابع نشان می‌دهد که در طول ۵۹ سال (۸۶-۱۳۲۷) نظام برنامه‌ریزی در ایران، پنج برنامه عمرانی در قبل از انقلاب و چهار برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بعد از انقلاب تهیه، اجرا و در حال اجرا می‌باشد.

برنامه‌ی اول عمرانی کشور (۳۴-۱۳۲۷) یکسری جداول هزینه‌ای بیش نبود و بطور ناقص اجرا شد (وحیدی، ۱۳۷۱: ۲۷۰).

برنامه دوم عمرانی کشور (۴۱-۱۳۳۴) به دلیل رکورد اقتصادی و تمرکزگرایی به صورت ناقص اجرا شد و تحول خاصی در توسعه‌ی نواحی کشور روی نداد (تجلی، ۱۳۸۱: ۱۹۹).

در برنامه‌ی سوم عمرانی (۴۶-۱۳۴۱) به مسایل ناحیه‌ای و تمرکززدایی ناحیه‌ای بخش صنعت توجه گردید (فتحی، ۱۳۷۶: ۳۷).

در برنامه‌ی چهارم عمرانی (۵۱-۱۳۴۶) فصل مستقلی به نام عمران ناحیه‌ای در جهت شناسایی نقاط مستعد و ایجاد قطب‌های توسعه پیش‌بینی شد (زیاری، ۱۳۸۰: ۲۴۷).

در این برنامه به جهت عدم تطابق سرمایه‌گذاری‌ها با توان‌های محیطی و اقتصادی نواحی، نوعی گسیختگی فضایی و عدم تعادل ناحیه‌ای به وجود آمد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۲۰۵). در برنامه عمرانی پنجم (۵۶-۱۳۵۲) سیاست عدم تمرکز و شناخت امکانات و محدودیت‌های نواحی، توسعه‌ی اقتصادی متعادل نواحی، توزیع عادلانه خدمات، مشارکت مردمی در برنامه‌های عمرانی در دستور کار قرار گرفته شد (معصومی/شکوری، ۱۳۷۶). در این دوره به جهت افزایش ناگهانی قیمت نفت و مسایل ناشی از اطلاعات ارضی مهاجرت‌های روستا-شهری و عدم تعادل ناحیه‌ای ضرورت طرح آمایش سرزمین را مطرح ساخت (صرافی، ۱۳۷۵). نتایج این برنامه مبتنی به رشد اقتصادی در کشور بود. در مجموع این برنامه نتوانست تعادل در توسعه‌ی فضایی کشور ایجاد کند.

در بعد از انقلاب (۱۳۵۷) به سبب وقوع جنگ، اولین برنامه توسعه تا سال‌ها به تأخیر افتاد و سرانجام از سال ۱۳۶۸ اجرا شد.

در این برنامه (۷۲-۱۳۶۸) قانونی به منظور سرمایه‌گذاری‌ها و توزیع سالانه‌ی اعتبارات به مناطق محروم و توزیع متعادل منابع به نواحی مصوب گردید و دولت موظف به احیای توسعه‌ی بخش‌ها و شهرستان‌های محروم و ایجاد تعادل میان شهرستان‌ها و نواحی کشور گردید (وحیدی، ۱۳۷۱: ۲۷۷).

در برنامه‌ی سوم توسعه (۸۳-۱۳۷۹) به سیاست‌هایی در زمینه‌ی اشتغال و بازار کار و توسعه‌ی متوازن منطقه‌ای توجه شد (پارسایی، ۱۳۸۰: ۱۷).

برنامه چهارم توسعه (۸۸-۱۳۸۴) هم اکنون در حال اجراست.

در ارتباط با درجه یا سطوح توسعه‌یافتگی نواحی و شهرستان‌ها و نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای در ایران مطالعات مختلفی انجام شده است.

اغلب این مطالعات مجموعه‌ای از شاخص‌های انتخابی و متفاوت است. ضعف اساسی این مطالعات نارسا بودن متدولوژی و مدل مورد استفاده است. چون در تمام این مطالعات به رفع اختلاف مقیاس و یکسان کردن وزن شاخص‌ها توجهی نشده است. علیرغم این مشکل، تمام این مطالعات دلالت بر عدم تعادل‌های منطقه‌ای، ناحیه‌ای و شهرستانی در کشور دارند.

در این ارتباط گیلبرت (۱۳۷۵) در بررسی سه الگو نابرابری‌های منطقه‌ای، تفاوت‌های اقتصادی و اجتماعی میان نواحی و میزان برتری یک شهر در سطح ملی و منطقه‌ای را برای شناخت توسعه یافتگی یا عدم توسعه یافتگی نواحی ذکر می‌کند (گیلبرت/کالگر، ۱۳۷۵). سازمان ملل متحد برای تعیین توسعه‌ی انسانی کشورها از سه شاخص امید زندگی هنگام تولد، درصد سواد و درآمد سرانه استفاده می‌نماید.

شهر شیراز علاوه بر موقعیت برتر در سطح استان، در سطح ملی نیز نقش درجه‌ی دوم را داراست و به عنوان مرکز منطقه‌ی جنوب عمل می‌کند. وی برای تعادل منطقه‌ای استان فارس، الگوی نظام شهری را به صورت سطح بندی پیشنهاد می‌کند (شیخی، ۱۳۷۲: ۲).

دهقان در بررسی درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان در دوره‌ی ۶۵-۱۳۵۵ معتقد است بهبود توسعه‌یافتگی در نقاط شهری بیشتر از مناطق روستایی است و شکاف توسعه بین شهرستان‌های این استان بسیار بالاست، بطوریکه نابرابری بین شهرستان‌های استان بیشتر از نابرابری‌ها میان استان‌های کشور است (دهقان، ۱۳۷۳: ۱۶۶).

حاصل مطالعات سارکی (۱۳۷۴) در تعیین درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه طی دوره ۶۵-۱۳۵۵ کاسته شدن از شدت نابرابری‌ها در شهرستان‌های این استان است (سارکی، ۱۳۷۳: ۱۸۰). کلانتری (۱۹۹۸)، با بهره‌گیری از ۱۷ شاخص و بهره‌گیری از مدل HDI به این نتیجه رسیده است که الگوی مرکز- پیرامون، در ایران وجود دارد و از مرکز نواحی به طرف حاشیه از شدت توسعه کاسته می‌شود (کلانتری، ۱۹۹۸: ۱۲۴).

بروزیان معتقد است در دوره ۶۵-۱۳۵۵ از شدت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان مازندران کاسته شده و بهبود در شاخص‌های توسعه شهرستان‌های محروم بیشتر شده است (بروزیان، ۱۳۷۴: ۲۰۷). منصوری‌ثالث اعتقاد دارد که طی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ بهبود وضعیت توسعه یافته‌ترین شهرستان‌های استان بیشتر از محروم‌ترین شهرستان‌ها بوده است (منصوری‌ثالث، ۱۳۷۵: ۲۳۵). حکمت‌نیا و موسوی با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی، مؤلفه‌های آموزشی بهداشتی و مسکن را در اولویت اول توسعه‌ی انسانی ذکر نموده‌اند (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۴: ۶۹). با توجه به این موارد و مسأله ذکر شده، هدف از پژوهش حاضر، دستیابی به مقایسه و روند تغییرات سطوح توسعه، نابرابری‌ها و تعیین درجه‌ی برخورداری، نیمه‌برخورداری و محرومیت و چگونگی تمرکز در مادر شهر شیراز به عنوان قطب رشد منطقه در محدوده‌ی سیاسی- اداری سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ می‌باشد.

مبانی نظری

«نئوکینزها» یا «طرفداران نظریه پایه اقتصادی»، صادرات را به عنوان مهمترین پایه‌ی رشد شهرستان در نظر دارند (صرافی، ۱۳۷۹) و فعالیت‌های اقتصادی منطقه را به دو بخش پایه (صادراتی) و غیر پایه تقسیم می‌کنند. موتور رشد و نیروی محرکه اقتصاد منطقه را درآمد ناشی از بخش صادرات می‌دانند (صباغ کرمانی، ۱۳۸۰: ۱۴۷).

بنابراین از نظر آنها، افزایش در تقاضای خارجی برای بخش‌های پایه محرک رشد و حرکت اقتصاد منطقه بوده و باعث می‌شود که از طریق افزایش تقاضای خارجی برای کالا و خدمات بخش پایه؛ نه تنها درآمد و اشتغال بخش پایه افزایش می‌یابد، بلکه درآمد و اشتغال در بخش

غیر پایه نیز افزایش خواهد یافت (زیاری، ۱۳۷۸: ۷۴). «روزن اشتاین رودن» رشد متعادل را بر وجود صرفه‌جویی‌های خارجی، وابستگی افقی و متقابل تقاضاهای شعب مختلف یک اقتصاد ابراز می‌دارد (قره‌باغیان، ۱۳۷۵: ۲۹۲). زیرا رشد متعادل بر این نکته تأکید می‌کند که برای رهایی از سطح راکد درآمد و قدرت تولید در کشورهای توسعه‌نیافته به منظور درهم شکستن زنجیره‌ی تسلسل‌های فقر، با توجه به وجود صرفه‌جویی‌های خارجی و وابستگی بین بخش‌ها، باید کار را از صرفه‌جویی‌های متقارن و همزمان در طرح‌های متعدد اقتصادی و اجتماعی آغاز کرد و برای دستیابی به یک سیر توسعه اقتصادی توأم با موفقیت، لازم است که کار با حداقل سرمایه‌گذاری در تمامی فعالیت‌های اقتصادی و بخش‌های مختلف تولید آغاز شود تا بخش‌های اقتصادی بتوانند به حمایت از یکدیگر پردازند (جیروند، ۱۳۷۵: ۱۴۸-۱۴۷).

در مقابل طرفداران رشد نامتعادل اقتصادی معتقدند سرمایه‌گذاری می‌بایستی بطور همزمان در بخش‌های منتخب اقتصادی صورت گیرد. به عقیده‌ی هیرشمن هیچ کشور در حال توسعه‌ای وجود ندارد که به اندازه‌ی کافی سرمایه و منابع داشته باشد و بتواند آن را به طور همزمان در تمام بخش‌های اقتصادی به جریان در آورد (قره‌باغیان، ۱۳۷۵: ۳۰۹). لذا به عقیده‌ی او به عوض سرمایه‌گذاری‌های وسیع در تمام زمینه‌ها و گام برداشتن در جهت اجرای رشد متعادل، با توجه به محدودیت‌های موجود در توانایی‌های سرمایه‌گذاری ممالک عقب مانده، باید کار را از یک یا چند بخش اقتصادی و پیشرو آغاز کرد (جیروند، ۱۳۷۵: ۱۶۸).

از دیگر سو، فرانسوا پرو نظریه‌ی راهبرد قطب رشد را برای رشد و توسعه‌ی شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته ارائه کرد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۶۹). وی معتقد است رشد به طور همزمان در همه جا ظاهر نمی‌شود بلکه در قطب‌ها یا مراکز خاص ظاهر شده و سپس از طریق فعل و انفعالاتی آثار نهایی خود را در کل اقتصاد نمایان می‌سازد (صباغ کرمانی، ۱۳۸۰: ۲۴۷-۲۴۶). طرفداران این نظریه بر سرمایه‌گذاری کلان در صنایع در بزرگترین شهرها تأکید دارند. در این نظریه دولت‌ها می‌توانند انگیزه‌های رشد اقتصادی را فراهم آورند. بدین‌سان در این نظریه به شهرها اولویت داده می‌شود تا توسعه‌ی اجتماعی-اقتصادی شهرها باعث توسعه اجتماعی-اقتصادی روستاها شود. همچنان بر عملکرد نیروی بازار آزاد که تأثیرات جانبی آن محرک توسعه اجتماعی-اقتصادی در سراسر یک شهرستان است تکیه دارد (پاپلی‌یزدی، ابراهیمی، ۱۳۸۱: ۲۰۴-۲۰۳). طرفداران این نظریه معتقدند می‌توان تولید را از طریق دستیابی به صرفه‌های تجمع افزایش داد. بر این اساس تجمع زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مواد در یک نقطه به گسترش آنها در عرصه‌ای وسیع ارجحیت دارد (پاپلی‌یزدی و رحیمی‌سناجردی، ۱۳۸۲: ۲۰۰).

جان فریدمن مدل فضایی مرکز-پیرامون را با الهام از تجربه‌ی کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی پیشنهاد کرد. به عقیده‌ی وی هر کشوری از یک (یا چند) بخش هسته‌ای و شهرستان‌های

پیرامون تشکیل می‌شود. وی ابراز می‌دارد مناطق هسته‌ای از راه‌های اثر سلطه، اطلاعاتی، مدرنیزاسیون، اثر روانی، اثر پیوند و اثر تولیدی برتری خود را بر پیرامون اعمال می‌دارند (مهندسین مشاور DHV، ۱۳۷۱: ۴۸). در نتیجه ساختار فضایی کشور به شکل کاملاً آشکاری به دو بخش متمایز مرکز (به عنوان کانون قدرت و سلطه) و پیرامون (به عنوان جزء وابسته به مرکز) تقسیم می‌شود (عظیمی، ۱۳۸۱: ۱۰۳). مرکز به عنوان محل تمرکز اطلاعات، نوآوری، تخصص و جایگاه مناسبی برای رخداد توسعه است. همچنین مرکز بیشترین پیشرفت خود را از طریق تسلط و کنترل بر فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی شهرستان‌های پیرامونی و نیمه پیرامونی به دست می‌آورد. در این پژوهش اساس کار و فرضیه‌ها، بر اساس نظریه‌ها، مشاهدات و مسایل به دست آمده است.

روش پژوهش

این پژوهش بر دو فرضیه استوار است، نخست: میان شاخص‌های انتخابی، اقتصادی، فرهنگی، زیربنایی و بهداشتی- درمانی در سطح شهرستان‌های استان فارس و بر اساس محدوده‌ی سیاسی- اداری سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ تفاوت و نابرابری وجود دارد.

دوم: طی سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ بر تمرکز در شاخص‌های انتخابی توسعه در مادرشهر شیراز افزوده شده است.

روش بررسی در این پژوهش «توصیفی و تحلیلی» است. جامعه‌ی آماری، شهرستان‌های استان فارس در سرشماری‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ بر اساس تقسیمات اداری و سیاسی کشور است. برای تعیین سطوح توسعه‌یافتگی از شاخص‌های انتخابی استفاده می‌شود. شاخص‌های مورد بررسی، ۴۰ شاخص اقتصادی و اجتماعی است که با مراجعه به آمارنامه‌ها و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن استان فارس استخراج گردیده، آنگاه با بهره‌گیری از روش‌های آماری، تحلیل عاملی^۱ (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۲۳۵-۲۲۸) و ضریب تغییرپذیری^۲ هر یک از شاخص‌های بارگزاری و تبدیل به عوامل می‌شود. سپس از طریق مدل^۳ HDI (شاخص ترکیبی توسعه انسانی) (زیاری، ۱۳۷۸) درجه توسعه‌یافتگی نهایی مشخص می‌گردد. از آنجا که تهیه آمار برای انجام ۴۰ شاخص در این پژوهش بر اساس محدوده‌ی یکسان‌سازی سال ۱۳۷۵ برای شهرستان‌های استان فارس در کشور امکان‌پذیر نیست و تهیه‌ی آن بسیار مشکل است، بنابراین در این پژوهش هر کدام از این شاخص‌ها برای شهرستان در محدوده‌های سرشماری سال‌های ۵۵، ۶۵، ۷۵ محاسبه و سپس چگونگی درجه یا سطوح توسعه‌یافتگی و نابرابری‌ها و تفاوت میان شهرستان‌ها و درجه‌ی تمرکز مادرشهر شیراز محاسبه و تحلیل می‌گردد.

1- Factor Analysis

2- Coefficient of Variation

3- Human Development Index

شاخص‌های پژوهش

شاخص‌های مورد استفاده‌ی انتخابی و از نوع شاخص‌های ترکیبی اقتصادی، فرهنگی، زیربنایی و بهداشتی- درمانی می‌باشند که به شرح زیر عبارتند از :

الف - شاخص‌های اقتصادی

۱- سهم شاغلان بخش صنعت نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۲- سهم شاغلان بخش بهداشت و مددکاری نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۳- سهم شاغلان بخش خدمات نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۴- سهم شاغلان بخش آموزش نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۵- سهم شاغلان بخش حمل و نقل نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۶- ضریب اشتغال مردان در شهرستان؛ ۷- نرخ مشارکت زنان در نیروی کار شهرستان؛ ۸- ضریب اشتغال زنان در شهرستان؛ ۹- معکوس نرخ بیکاری در شهرستان؛ ۱۰- سهم شاغلان قانون‌گذار و عالی‌رتبه نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۱۱- سهم شاغلان متخصص نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۱۲- سهم شاغلان زن متخصص نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۱۳- معکوس بار تکفل شهرستان؛ ۱۴- سهم شاغلان دارای تحصیلات عالی نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۱۵- سهم شاغلان زن دارای تحصیلات عالی نسبت به جمعیت شهرستان؛ ۱۶- شاغلان بخش معدن نسبت به کل شاغلین شهرستان.

شاخص‌های فرهنگی

۱- تعداد فارغ‌التحصیلان عالی زن در ۱۰۰۰ نفر جمعیت؛ ۲- تعداد کتابخانه به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان؛ ۳- تعداد فارغ‌التحصیلان فوق لیسانس به بالاتر به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان؛ ۴- سهم محصلین زن شهرستان؛ ۵- سهم محصلین مرد شهرستان؛ ۶- سهم باسوادی مردان شهرستان؛ ۷- سهم باسوادی زنان شهرستان؛ ۸- ضریب شهرنشینی؛ ۹- تعداد آموزشگاه فنی و حرفه‌ای به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان.

شاخص‌های بخش زیربنایی

۱- سهم مساکن روستایی دارای آب لوله‌کشی در شهرستان؛ ۲- سهم مساکن روستایی دارای تلفن در شهرستان؛ ۳- سرانه‌ی مصرف انرژی (مگاوات) در شهرستان؛ ۴- سرانه‌ی مصرف برق صنعتی در شهرستان (میلیون مگاوات)؛ ۵- سرانه‌ی راه‌های شهرستان در ۱۰۰ کیلومتر؛ ۶- سهم مساکن شهری دارای آب لوله‌کشی در شهرستان.

شاخص‌های بخش بهداشتی- درمانی

۱- تعداد بیمارستان به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۲- تعداد تخت بیمارستان به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۳- تعداد دندانپزشک به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۴- تعداد آزمایشگاه به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۵- تعداد

داروخانه به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۶- تعداد مراکز بهداشتی - درمانی روستایی به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۷- تعداد پزشکان عمومی به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۸- تعداد پزشکان متخصص به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان؛ ۹- تعداد داروسازان به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت در شهرستان.

تعیین درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان فارس در سال ۱۳۵۵

استان فارس بر اساس تقسیمات اداری - سیاسی در سال ۱۳۵۵ دارای چهارده شهرستان بوده است. با بهره‌گیری از مدل تحلیل عاملی سهم عوامل تأثیرگذار در توسعه مشخص گردید که بر مبنای محاسبات در شاخص‌های اقتصادی، شیراز به عنوان برخوردارترین شهرستان و ممسنی به عنوان محروم‌ترین شهرستان شناخته شد. در مجموع از چهارده شهرستان، شیراز، استهبان و فسا برخوردار و سه شهرستان آباده، کازرون، مرودشت نیمه‌برخوردار و اقلید، جهرم، داراب، نیریز، لار، فیروزآباد، سپیدان و ممسنی به عنوان شهرستان‌های محروم استان شناخته شده‌اند. در زمینه‌ی شاخص‌های فرهنگی آباده به عنوان برخوردارترین و ممسنی به عنوان محروم‌ترین شناسایی گردید. در ارتباط با شاخص‌های فرهنگی اگر چه شیراز از دانشگاه‌های مختلف و امکانات فرهنگی بالایی برخوردار است ولی عدم هماهنگی این شاخص‌ها با نیازهای جمعیتی شهرستان همواره سبب شده این شهرستان در رتبه سوم قرار گیرد. به طور کلی در شاخص‌های فرهنگی سه شهرستان آباده، استهبان و شیراز برخوردار، کازرون، جهرم، فسا، داراب، اقلید نیمه‌برخوردار و بقیه محروم هستند. در زمینه‌ی شاخص‌های زیر بنایی، بهداشتی و درمانی به ترتیب شیراز به عنوان برخوردارترین و شهرستان‌های ممسنی و سپیدان به عنوان محروم‌ترین شهرستان شناخته شده‌اند. نکته‌ی قابل تأمل در این زمینه پایین بودن رتبه‌ی ممسنی در تمامی شاخص‌ها و محرومیت این شهرستان است. شهرستان ممسنی به علت سکونت اقوام لر و ترک‌های قشقایی که اکثراً عشایر هستند و همچنین به دلیل دارا بودن روستاهای دورافتاده و پراکنده، عدم امکانات خدماتی و رفاهی مناسب، کمبود ارتباطات و دسترسی به محورهای توسعه، پایین بودن درصد باسوادی زنان و نرخ مشارکت و اشتغال زنان در عرصه فعالیت‌های اقتصادی و عواملی دیگر که همواره بر محرومیت این شهرستان مزید بر علت بوده است رتبه پایین را کسب کرده است. رتبه و سطح برخورداری شهرستان‌ها در بخش‌های مختلف متفاوت هستند که این مسأله بیانگر توسعه‌ی متفاوت شهرستان‌ها در بخش‌ها و شاخص‌های مختلف است. در نهایت می‌توان گفت در زمینه‌ی شاخص‌های زیربنایی یک نوع همگرایی و تجانس بین شهرستان‌های استان وجود دارد. در حالی که در زمینه‌ی شاخص‌های اقتصادی و فرهنگی عدم تجانس و واگرایی شدید به چشم می‌خورد. در اکثر شاخص‌ها نیز شهرستان شیراز به علت مرکزیت استانی، تمرکز کارخانجات، دانشگاه‌ها و مراکز فرهنگی و هنری در زمینه‌ی جذب توریسم همواره از مرتبه‌ی بالایی برخوردار بوده. به طوری که در بسیاری شاخص‌ها فاصله‌ی خود را با دیگر شهرستان‌ها کاملاً زیاد کرده است (جدول ۱).

جدول ۱: رتبه‌بندی شهرستان‌های استان فارس در بخش‌های مختلف در سال ۱۳۵۵
بر حسب محاسبات تحلیل عاملی

ردیف	بخش‌ها نام شهرستان	اقتصادی		فرهنگی		زیربنایی		بهداشتی - درمانی	
		رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی
۱	شیراز	۱	۴/۸۲	۳	۲/۶۵	۱	۳/۵۷	۱	۴/۳۷
۲	آباده	۴	۰/۹۱	۱	۳/۵۹	۱۳	-۱/۱	۱۳	-۰/۱۳
۳	چهرم	۸	-۰/۵۸	۶	۰/۱۴	۹	-۰/۲۷	۹	۰/۱۶
۴	فسا	۳	۲/۲۱	۷	۰/۰۳۹	۴	۰/۱۸	۴	۰/۹۵
۵	داراب	۹	-۰/۷۹	۸	-۰/۵۵	۱۱	-۰/۵۸	۱۱	-۰/۵۲
۶	فیروز آباد	۱۲	-۱/۳۱	۱۰	-۱/۰۳	۶	-۰/۰۷	۶	-۰/۱۱
۷	لار	۱۱	-۰/۸۶	۱۲	-۱/۸۲	۵	۰/۰۷۷	۵	-۰/۸۷
۸	ممسنی	۱۴	-۴/۲۰	۱۴	-۲/۷۴	۱۴	-۲/۸۹	۱۴	-۱/۸۶
۹	نی‌ریز	۱۰	-۰/۸۱	۱۱	-۱/۱۴	۱۲	-۰/۸۵	۱۲	۱/۸۹
۱۰	استهبان	۲	۲/۸۸	۲	۳/۴۱	۸	-۰/۲۱	۸	۱/۷۰
۱۱	کازرون	۵	۰/۲۹	۴	۰/۴۸	۲	۱/۰۱	۲	-۱/۳۵
۱۲	مرودشت	۶	۰/۲۲	۵	۰/۳۲	۳	۰/۹۰	۳	-۱/۶۶
۱۳	سپیدان	۱۳	-۲/۴۴	۱۳	-۲/۴۱	۱۰	-۰/۲۸	۱۰	-۱/۹۶
۱۴	اقلید	۷	-۰/۳۳	۹	-۰/۹۵	۷	-۰/۱۸	۷	-۰/۴۷

مأخذ: نویسندگان

تعیین درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان فارس در سال ۱۳۶۵

بر اساس داده‌های سرشماری آماری ۱۳۶۵ در ارتباط با شاخص‌های اقتصادی، فرهنگی، زیربنایی و بهداشتی و درمانی به ترتیب، شیراز در تمامی شاخص‌ها و استهبان در شاخص‌های فرهنگی برخوردارترین شهرستان و مرودشت در شاخص‌های اقتصادی و ممسنی در شاخص‌های دیگر محروم‌ترین شهرستان‌ها شناخته شده‌اند. آنچه حائز اهمیت است نابرابری‌های میان شهرستان‌ها در شاخص‌های بهداشتی-درمانی است که ناشی از جنگ تحمیلی است. آثار و پیامدهای جنگ سبب نارسایی در ارایه‌ی امکانات و خدمات بهداشتی و درمانی به شهرستان‌های دورافتاده و پراکنده شده است. در شاخص‌های فرهنگی نزول شهرستان شیراز به رتبه‌ی پایین ناشی از عدم هماهنگی امکانات و زیرساخت‌های فرهنگی با نیازهای جمعیتی و افزایش جمعیت در اثر مهاجرت‌ها بوده است. میزان نابرابری ۰/۵۹ بوده که اگر چه نسبت به سال ۵۵ کاهش یافته ولی همچنان نابرابری بسیار چشمگیر و گسترده است و توزیع فضایی سطوح توسعه در شهرستان‌های استان حالت تمرکزگرا را داراست. شهرستان‌هایی که به مرکز

استان نزدیک تر می‌باشند، توسعه یافته تر هستند و با حرکت به طرف نقاط پیرامونی استان از توسعه شهرستان‌ها کاسته می‌شود (جدول ۲).

جدول ۲: رتبه‌بندی شهرستان‌های استان فارس در بخش‌های مختلف در سال ۱۳۶۵
بر حسب محاسبات تحلیل عاملی

رتبه	بخش‌ها		اقتصادی		فرهنگی		زیربنایی		بهداشتی-درمانی
	نام شهرستان	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی		
۱	آباده	۱۱	-۱/۳۸	۵	۱/۳۲	۶	۰/۱۶	۳	
۲	استهبان	۵	۰/۵۴	۱	۳/۲۳	۵	۰/۲۶	۲	
۳	اقلید	۲	۲/۹۳	۲	۱/۲	۱۱	-۰/۴۱	۶	
۴	جهرم	۶	۰/۲۹	۸	-۰/۹۴	۹	-۰/۳۴	۷	
۵	داراب	۱۰	-۱/۲۷	۱۲	-۱/۴۲	۱۳	-۱/۲	۹	
۶	سپیدان	۱۲	-۱/۴۳	۷	-۰/۴۵	۱۲	-۱/۰۲	۸	
۷	شیراز	۱	۴/۷۹	۴	۱/۶۸	۱	۳/۴۹	۱	
۸	فسا	۴	۰/۷۶	۳	۱/۷۵	۲	۱/۴۰	۵	
۹	فیروز آباد	۸	-۰/۷۵	۹	-۱/۰۴۶	۸	-۰/۳۱	۱۰	
۱۰	کازرون	۷	۰/۰۲۱	۱۰	-۱/۰۶	۱۰	-۰/۴۱	۱۳	
۱۱	آباده	۱۳	-۱/۴۹	۱۱	-۱/۲۴	۴	۰/۵۴	۱۱	
۱۲	استهبان	۱۴	-۲/۹۸	۱۳	-۱/۶۸	۳	۱/۰۴۲	۱۲	
۱۳	اقلید	۳	۱/۰۸	۱۴	-۲/۶۵	۱۴	-۲/۱۱	۱۴	
۱۴	جهرم	۹	-۱/۰۵	۶	۰/۵۱	۷	-۰/۲۱	۴	

مأخذ: نویسندگان

تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان در سال ۱۳۷۵

بر اساس تقسیمات اداری-سیاسی سال ۱۳۷۵ استان فارس دارای ۱۶ شهرستان بوده که نسبت به دوره‌های قبل شهرستان لامرد و بوانات نیز به شهرستان‌های استان افزوده شده است. براساس داده‌های آماری ۱۳۷۵ در شاخص‌های مختلف نتایج محاسبات حاکی از آن است که در بخش‌های اقتصادی، زیربنایی و بهداشتی و درمانی شیراز و در بخش فرهنگی بوانات به عنوان برخوردارترین شهرستان و شهرستان‌های لامرد در بخش‌های اقتصادی و زیربنایی و فیروزآباد در بخش فرهنگی و بوانات در بخش بهداشتی و درمانی، به عنوان محروم‌ترین شهرستان‌های استان شناخته شده‌اند. با افزایش فرصت‌های شغلی در مرکز استان به دنبال سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی دولت در کلان‌شهرهای بزرگ کشور مهاجرت شدید از روستا به شهر صورت گرفته و اشتغال در بخش‌های مختلف شهرهای بزرگ افزایش پیدا کرده که در سال ۱۳۷۵ در استان

فارس این نابرابری به‌طور قابل ملاحظه‌ای نسبت به شاخص‌های دیگر بالا بوده است. اما با گسترش طرح‌های عمرانی و زیربنایی در شهرستان‌های محروم جهت محرومیت‌زدایی که در برنامه‌های بعد از جنگ سرلوحه‌ی برنامه‌ها قرار گرفته بوده‌اند، اکثر شهرستان‌های دورافتاده و محروم به لحاظ شاخص‌های اساسی و زیربنایی رشد و گسترش پیدا نمودند، به‌طوری که نابرابری در این شاخص‌ها تا حدودی کاهش یافته است.

آنچه کاملاً بارز است حکایت از این نکته دارد که شکاف توسعه بین شهرستان‌ها به مقدار قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته است و میزان نابرابری‌ها نسبت به دوره‌های گذشته کمتر شده است. دلیل اصلی این امر گسترش و توسعه‌ی برنامه محرومیت‌زدایی کشور، اکتشاف معادن در جنوب استان، گسترش محورهای ارتباطی و عواملی دیگر می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۳: رتبه‌بندی شهرستان‌های استان فارس در بخش‌های مختلف در سال ۱۳۷۵
بر حسب محاسبات تحلیل عاملی

ردیف	بخش‌ها نام شهرستان	اقتصادی		فرهنگی		زیربنایی		بهداشتی- درمانی	
		رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی	رتبه	امتیاز عامل ترکیبی
۱	آباده	۲	۲/۷۴	۴	۱/۲۹	۳	۲/۳۳	۲	۳/۴۵
۲	استهبان	۳	۲/۳۲	۳	۱/۶۶	۲	۲/۴۵	۳	۱/۲۸
۳	اقلید	۹	۰/۳۲	۹	-۰/۲۹	۸	۰/۱۹	۷	۰/۰۶۲
۴	بوانات	۱۲	-۰/۶۲	۱	۳/۲۹	۱۰	-۰/۲۹	۱۶	-۲/۸۹
۵	جهرم	۸	۰/۳۷	۵	۰/۸۸	۷	۰/۳۰۲	۸	-۰/۴۴
۶	داراب	۱۳	-۱/۴۴	۱۵	-۲/۱۸	۱۱	-۰/۵۷	۱۵	-۱/۶۰
۷	سپیدان	۱۵	-۳/۲۶	۱۰	۰/۵۸	۱۲	-۰/۹۲	۱۳	-۱/۳۶
۸	شیراز	۱	۳/۲۵	۲	۲/۹۲	۱	۲/۵۱	۱	۳/۱۷
۹	فسا	۶	۰/۴۴	۶	۰/۴۹	۴	۱/۶۱	۵	۱/۵۹
۱۰	فیروزآباد	۱۰	۰/۲۳	۱۶	-۲/۸۱	۶	۰/۳۷	۱۱	۰/۸۱
۱۱	کازرون	۱۱	۰/۱۸	۱۳	-۱/۲۹	۱۴	-۱/۵۳	۹	-۰/۶۷
۱۲	لار	۱۴	-۲/۲۱	۱۲	-۱/۳۸	۵	۱/۰۳	۴	۱/۶
۱۳	لامرد	۱۶	-۴/۱۱	۷	۰/۳۱	۱۶	-۲/۵۰	۱۰	-۰/۶۹
۱۴	مرودشت	۵	۰/۶۸	۱۱	-۰/۹۴	۱۳	-۱/۴۵	۱۲	-۰/۸۹
۱۵	ممسنی	۷	۰/۴۰	۱۴	-۱/۵۸	۱۵	-۱/۵۸	۱۴	-۱/۵۰
۱۶	نی‌ریز	۴	۰/۷۲	۸	۰/۲۲	۹	۰/۱۵	۶	۰/۲۳

مأخذ: نویسندگان

رتبه‌بندی شهرستان‌های مختلف استان فارس در شاخص‌های تلفیقی

با بهره‌گیری از تکنیک شاخص‌های ترکیب توسعه‌ی انسانی (HDI) شاخص‌های بخش‌های مختلف با همدیگر به عنوان شاخص‌های تلفیقی مورد محاسبه قرار گرفت. یافته‌ها حاکی از آن است که از مجموع ۱۴ شهرستان در سال ۱۳۵۵، شیراز به عنوان شهرستان برخوردار، سه شهرستان استهبان، آباده و فسا نیمه‌برخوردار و دیگر شهرستان‌ها محروم هستند. شکاف توسعه بین شهرستان‌های شیراز و استهبان (رتبه دوم) ۱/۴ بوده که نشان‌دهنده‌ی فاصله‌ی زیاد شیراز در برخورداری از شاخص‌های توسعه نسبت به دیگر شهرستان‌ها است. این شکاف در بین شهرستان‌های محروم ۱۴۴/۸ بوده که بین شهرستان کازرون و ممسنی کاملاً آشکار است. در مجموع شکاف توسعه در شهرستان‌های استان بر اساس داده‌های سرشماری ۱۳۵۵، ۳۳۱ است که یک نوع عدم تعادل و تفاوت فاحش در برخورداری و توسعه به لحاظ امکانات توسعه در زمینه‌های مختلف را نشان می‌دهد. این شکاف توسعه در سال ۱۳۶۵ به مقدار قابل ملاحظه‌ای کاهش پیدا کرده به طوری که شکاف بین برخوردارترین شهرستان ۷/۱۵ بوده است که این شکاف در میان شهرستان‌های محروم استان نیز وجود دارد و بیانگر این است که شهرستان‌های محروم به طور یکسان و یکنواخت توسعه پیدا نموده‌اند. میزان نابرابری ۰/۵۹ بوده که اگر چه نسبت به سال ۵۵ کاهش یافته ولی همچنان نابرابری بسیار چشمگیر و گسترده است. در این دوره شاهد نرخ بالای بیکاری در جوامع شهری و روستایی استان می‌باشیم که در اثر عدم توجه جدی به ایجاد فرصت‌های شغلی می‌باشد که مهمترین عوامل آن جنگ تحمیلی (تمرکز سرمایه‌های دولت در جنگ)، عدم بودجه کافی برای توسعه‌ی شهرستان‌های محروم، ناکارآمد بودن سرمایه‌گذاری‌های عمرانی، ضعیف بودن شبکه‌های زیربنایی و ارتباطات ناکافی است. بعد از جنگ تحمیلی، تدوین و اجرای اولین برنامه عمرانی کشور، فعالیت جدیدی بود که در جهت گسترش و توسعه شهرستان‌های محروم صورت گرفت. ولی مهاجرت شدید به نقاط شهری به ویژه شهر شیراز به تمرکز امکانات و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی و تولیدی منجر گردید، به طوری که طبق آمار ۱۳۷۵ حدود ۴۵ درصد از متخصصین استان شاغل در شهرستان شیراز فعالیت داشته‌اند. این موضوع خود بیان‌کننده توزیع ناموزون امکانات و سرمایه‌ها در استان فارس است، هر چند با این روند نیز در این سال‌ها (۱۳۷۵) شکاف و نابرابری شهرستان‌های استان نسبت به سال‌های قبل کاهش یافته که این امر را می‌توان ناشی از رشد و گسترش چندین شهر متوسط و میانی دانست لکن در شهرستان‌های محروم شکاف و نابرابری همچنان پایدار باقی مانده است (جدول ۴).

جدول ۴: تعیین درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان فارس در شاخص‌های تلفیقی در سه دهه ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵

۱۳۷۵		شهرستان	رتبه	۱۳۶۵		شهرستان	رتبه	۱۳۵۵		شهرستان	رتبه
میزان برخوردهاری	HDI			میزان برخوردهاری	HDI			میزان برخوردهاری	HDI		
برخوردار	۰/۹۱	شیراز	۱	برخوردار	۰/۹۳	شیراز	۱	برخوردار	۰/۹۶	شیراز	۱
	۰/۸۷	آباده	۲	نیمه برخوردار	۰/۶۰	استهبان	۲	نیمه برخوردار	۰/۶۸	استهبان	۲
	۰/۸۱	استهبان	۳		۰/۵۴	فسا	۳		۰/۵۳	آباده	۳
۰/۶۷	فسا	۴	۰/۵۳		اقلید	۴	۰/۵۲		فسا	۴	
نیمه برخوردار	۰/۵۵	نی‌ریز	۵	محروم	۰/۵۲	آباده	۵	محروم	۰/۴۲	کازرون	۵
	۰/۵۴	چهرم	۶		۰/۳۶	نی‌ریز	۶		۰/۴۰	مرودشت	۶
	۰/۵۰	اقلید	۷		۰/۳۰	چهرم	۷		۰/۳۹	چهرم	۷
محروم	۰/۴۷	بوانات	۸	محروم	۰/۲۷۲	لار	۸	محروم	۰/۳۸	نی‌ریز	۸
	۰/۴۵	لار	۹		۰/۲۷۱	کازرون	۹		۰/۳۴	اقلید	۹
	۰/۳۸	فیروزآباد	۱۰		۰/۲۶۶	فیروزآباد	۱۰		۰/۳۳	فیروزآباد	۱۰
	۰/۳۷	مرودشت	۱۱		۰/۲۶۲	سپیدان	۱۱		۰/۳۲	داراب	۱۱
	۰/۳۴	کازرون	۱۲		۰/۲۲	مرودشت	۱۲		۰/۳۱	لار	۱۲
	۰/۳۰	ممسنی	۱۳		۰/۱۷	داراب	۱۳		۰/۱۶	سپیدان	۱۳
	۰/۲۷	داراب	۱۴		۰/۱۳	ممسنی	۱۴		۰/۰۰۲۹	ممسنی	۱۴
	۰/۲۶	سپیدان	۱۵								
۰/۲۱	لامرد	۱۶									

روند نابرابری‌های شهرستان‌های استان فارس

در مباحث برنامه‌ریزی توسعه، وجود نابرابری امری اجتناب‌ناپذیر است. بررسی این نابرابری‌ها نیازمند استفاده از مبانی نظری خاص با تکیه بر عناصر تحلیلی است. برای بررسی نابرابری‌های شهرستان‌های استان فارس از روش آماری ضریب تغییرپذیری استفاده گردیده است (حکمت‌نیا، موسوی، ۱۳۸۵: ۳۵). محاسبه‌ی درصد تغییرپذیری یا ضریب تغییرپذیری بخش‌های مختلف مورد مطالعه نشان می‌دهد که نابرابری در شاخص‌های بخش اقتصادی و فرهنگی در سال‌های ۵۵، ۶۵ به ترتیب به مقدار ۵۲/۹۸- و ۳۱/۳۳- کاهش یافته، به طوری که دوباره همین بخش‌ها در سال‌های ۶۵ تا ۷۵ به مقدار ۵۳/۹۸ و ۵۹/۸ درصد افزایش یافته است. کاهش نابرابری در فاصله سال‌های ۵۵ تا ۶۵ ناشی از جنگ تحمیلی است. در این دوره سرمایه‌گذاری اقتصادی در اکثر مراکز استانی که مورد هجوم و حملات دشمن قرار داشتند صورت نمی‌گرفت و به علاوه مهاجرت و جریان سرمایه و نیروی انسانی به شهرهای کوچک سرازیر می‌گردید. ولی بعد از سال ۱۳۶۵ و پایان جنگ تحمیلی گرایش به سوی شهرهای مراکز استانی بوده است و تمرکز امکانات و خدمات در این شهرها سبب گردیده، تا مراکز استانی به

عنوان وزنه‌ای سنگین نابرابری استانی را در پهنه‌ی استان نسبت به دیگر شهرستان‌ها افزایش دهد. با توجه به مطالعات صورت گرفته در استان فارس نابرابری‌ها در شاخص‌های اقتصادی و فرهنگی بیشتر است که یک نوع عدم تجانس و واگرایی شدیدی را نشان می‌دهد و در شاخص‌های زیربنایی و بهداشتی و درمانی تجانس نسبی و همگرایی برقرار بوده است. در مجموع این چنین استدلال می‌شود که سرمایه‌گذاری اقتصادی و صنعتی در سطح استان توزیع یکنواختی نداشته است، اگر چه این امر در زمینه‌های شاخص‌های بهداشتی و زیربنایی یکنواخت و همسان صورت گرفته است. الگوی توسعه در سطح استان حالت کاملاً مرکزگرا داشته که به ساختار فضایی دو بخش مرکز- پیرامون قابل تقسیم است شهر شیراز به عنوان مرکز به تمرکز شدید اقتصادی و صنعتی گرایش دارد و ساکنان نقاط پیرامونی جهت رسیدن به موقعیت بهتر به ویژه نیروی ماهر و متخصص به این نقطه سرازیر می‌شوند و الگوی تمرکز و صرفه‌جویی ناشی از مقیاس و تجمع، سبب رشد چند برابر شیراز نسبت به دیگر شهرستان‌ها گردیده است (جدول ۵).

جدول ۵: مقایسه ضریب تغییرپذیری شاخص‌های توسعه در سال ۵۵، ۶۵، ۷۵ در استان فارس

ردیف	نام شاخص	مقدار تغییرپذیری (CV)		
		۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵
۱	بخش اقتصادی	۰/۴۹	۰/۴۸	۰/۳۱
۲	بخش فرهنگی	۰/۶۵	۰/۴۲	۰/۳۵
۳	بخش زیربنایی	۰/۱۶	۰/۳۱	۰/۱۸
۴	بخش بهداشتی-درمانی	۰/۲۴	۰/۶۹	۰/۱۴
۵	شاخص‌های تلفیقی	۰/۴۴	۰/۵۹	۰/۶۶

مأخذ: نویسندگان

تمرکز مادرشهر منطقه‌ای

برای به دست آوردن تمرکز مادرشهر منطقه‌ای از ضریب جینی که با استفاده از فرمول ذیل به دست می‌آید استفاده شده است (سلیمی‌فر، ۱۳۸۱: ۱۰۵-۷۷):

رابطه‌ی شماره‌ی (۲)

$$G = 1 + \frac{1}{n} - \frac{2[ny_1 + (n-1)y_2 + \dots + y_n]}{n^2 \times Y} : y_1 < y_2 \dots y_n$$

n = تعداد مناطق

y = میانگین شاخص مورد نظر

نتایج مطالعات نشان می‌دهد که تمرکز در سال ۱۳۵۵، ۰/۶۸ بوده که در سال ۱۳۶۵ به ۰/۳۸ کاهش یافته است. در حالی که در سال ۱۳۷۵ شیراز به طور گسترده‌ای رشد و توسعه پیدا نموده و فاصله‌ی جمعیتی و اقتصادی خود را نسبت به شهرستان‌های دیگر استان بسیار بالا برده است و به عنوان بزرگترین کلان‌شهر جنوب کشور نمود پیدا کرده است. این تمرکز در زمینه‌ی شاخص‌های مختلف در سال ۱۳۷۵ نیز به ۰/۶۲ افزایش پیدا نموده است. وجود شهر شیراز به عنوان قطب جمعیتی، خدماتی و فعالیت‌های اقتصادی منطقه‌ی جنوب کشور و استان سبب تمرکز شدید امکانات اقتصادی و رفاهی در این شهر و پراکنش نامناسب امکانات در بین دیگر شهرستان‌ها شده است (جدول ۶).

جدول ۶: مقدار ضرایب جینی و تمرکز در استان فارس ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵

سال	ضریب جینی	نسبت درجه توسعه یافته ترین شهرستان به محروم ترین شهرستان
۱۳۵۵	۰/۶۸	۳/۳۱
۱۳۶۵	۰/۳۸	۷/۱۵
۱۳۷۵	۰/۶۲	۳/۴

مأخذ: نویسندگان.

نتیجه‌گیری

این مقاله به بررسی و مقایسه و تحلیل روند سطوح توسعه و نابرابری‌های شهرستان‌ها در استان فارس طی سه دوره ۵۵، ۶۵، ۷۵ مبادرت نموده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است که از مدل‌های تحلیل عاملی، شاخص ترکیبی توسعه‌ی انسانی و ضریب تغییرپذیری و از نرم‌افزارهای رایانه‌ای استفاده شده است. نابرابری شهرستان‌ها در استان فارس معلول عوامل مختلفی چون نابرابری‌های جغرافیایی، مسایل اقتصادی و سیاسی است. برای شناخت و اندازه‌گیری نابرابری‌ها می‌توان از یک سری شاخص‌های توسعه استفاده کرد که در این تحقیق از ۴۰ شاخص اقتصادی، فرهنگی، زیربنایی و بهداشتی-درمانی استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که ۴۰ شاخص از طریق مدل تحلیل عاملی به ۱۲ عامل کاهش یافته، به طوری که سهم هر عامل در توسعه‌ی انسانی مشخص گردیده و در نهایت از طریق شاخص ترکیب توسعه‌ی انسانی، شهرستان‌های استان فارس در شاخص‌های تلفیقی رتبه‌بندی گردید. در این بررسی به علت نبود آمار و سیستم خاص کامپیوتری تهیه‌ی آمار در محدوده‌ی یکسان‌سازی سال ۱۳۷۵، به بررسی شاخص‌ها میان شهرستان‌های موجود در محدوده‌های جداگانه ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ مبادرت گردید و پژوهش صرفاً در هر سال آماری انجام گرفت. البته جایگاه شهرستان‌ها در سال ۵۵ و ۶۵ ثابت بوده است.

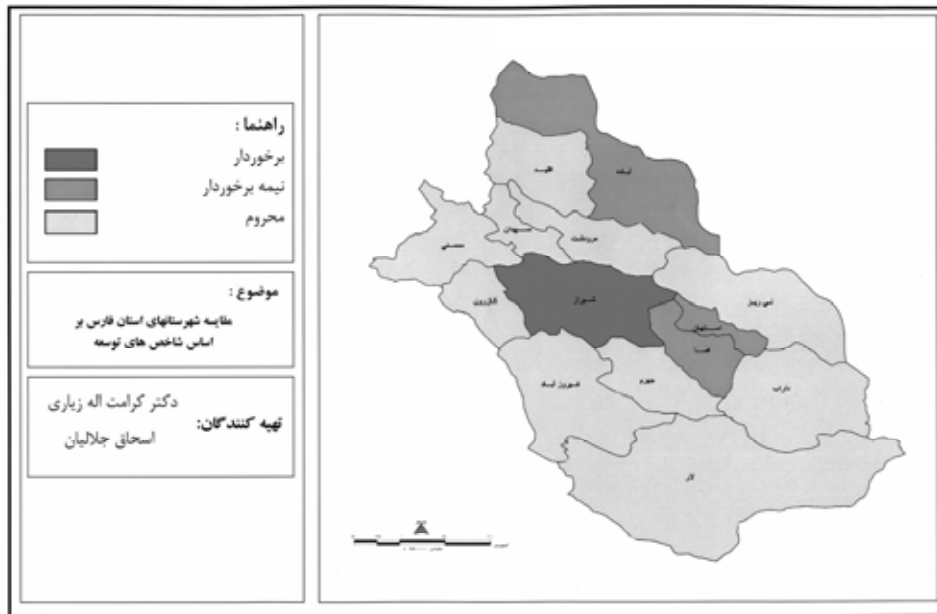
برابر بررسی‌های صورت گرفته در سال ۱۳۵۵ در زمینه‌ی شاخص‌های تلفیقی از مجموع ۱۴ شهرستان، یک شهرستان برخوردار و ۳ شهرستان نیمه‌برخوردار و ۱۰ شهرستان محروم می‌باشد و در سال ۱۳۶۵ در زمینه‌ی شاخص‌های تلفیقی یک شهرستان برخوردار و ۴ شهرستان نیمه‌برخوردار و ۹ شهرستان محروم می‌باشد. در سال ۱۳۷۵ در زمینه‌ی شاخص‌های تلفیقی ۳ شهرستان برخوردار و ۴ شهرستان نیمه‌برخوردار و ۹ شهرستان محروم شناخته شد. میزان نابرابری شهرستان‌ها طی سه دوره‌ی ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ به ترتیب ۰/۵۹، ۰/۴۴ درصد بوده است. در واقع تفاوت و نابرابری در میان شاخص‌های مورد بررسی در شهرستان‌های مورد بررسی وجود دارد و فرضیه‌ی یکم مورد تأیید قرار می‌گیرد. یافته‌ها حاکی از آن است که عامل تحصیلات بیشترین میزان تأثیر و عامل کتابخانه کمترین میزان تأثیر را در این عوامل ۱۲ گانه داشته است. شهرستان‌های استان فارس در دوره‌های متفاوت در زمینه‌های مختلف دارای تفاوت‌های توسعه بوده‌اند که بیانگر عدم توسعه‌ی هماهنگ در شهرستان‌ها و منطبق با نیازهای جمعیتی آنها است. این نابرابری‌ها بازتاب و برآیند عوامل طبیعی، اقتصاد سیاسی، نارسایی‌های نظام برنامه‌ریزی و قطب رشد (شهر شیراز) می‌باشد. شهر شیراز طی این ۳ دهه به دلیل مرکزیت اداری-سیاسی و قطب رشد بودن، در زمینه‌ی تمام شاخص‌های توسعه، برتری و تفوق خود را در نظام شهری استان حفظ نموده است و به عنوان قطب رشد، امکانات و خدمات و نیروی انسانی ماهر و متخصص را از شهرستان‌های پیرامون جذب کرده و تمرکز اقتصادی، سیاسی و جمعیتی را در سازمان فضایی استان پدیدار ساخته است، بنابراین الگوی توسعه فضایی استان فارس به صورت مرکز-پیرامون است. همچنین در ارتباط با فرضیه‌ی دوم، با توجه به جدول شماره ۶ و مقدار ضرایب جینی در سطح شهر شیراز در سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۷۵ برابر ۶۸٪ و ۶۲٪ بوده، لذا طی این دوره تمرکز در شاخص‌ها در شیراز بسیار بالاست. تنها در سال ۱۳۶۵ از میزان تمرکز در شهر شیراز کاسته شده است. در واقع از شدت تمرکز شاخص‌های توسعه در مادر شهر شیراز در دوره ۶۵-۱۳۵۵ حدود ۳٪ کاسته شده و در دوره ۷۵-۱۳۶۵ حدود ۲۴٪ افزوده شده است. یعنی شهر شیراز همچنان مرکز توسعه و قطب برتر استان می‌باشد.

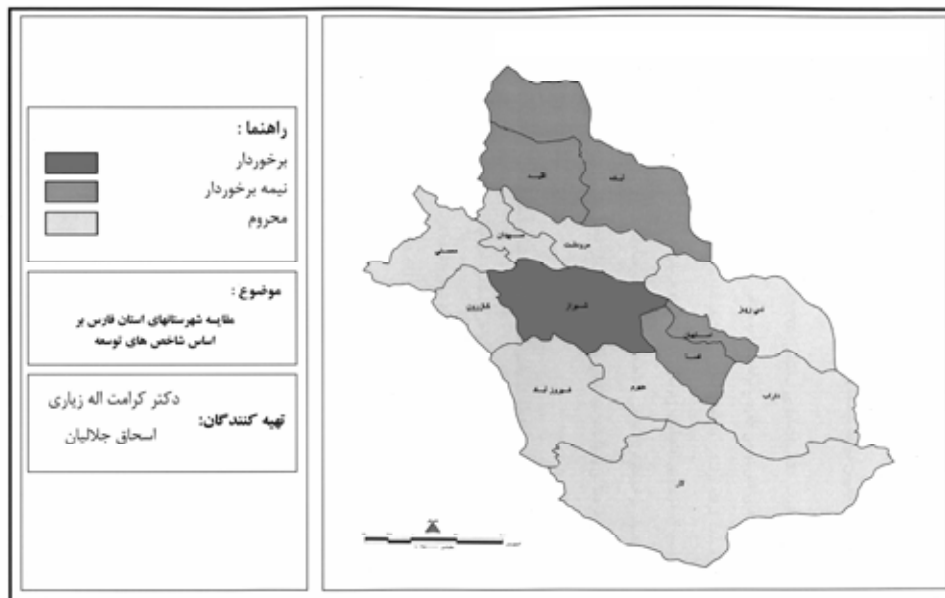
منابع و ماخذ

- ۱- بروزیان، صمد (۱۳۷۴). تعیین درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان مازندران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۲- پاپلی‌یزدی، محمدحسین و محمدامیر ابراهیمی (۱۳۸۱). نظریه‌های توسعه روستایی، انتشارات سمت، تهران.
- ۳- پاپلی‌یزدی، محمدحسین و حسین رجبی‌شاجردی (۱۳۸۲). نظریه‌های شهر و پیرامون، انتشارات سمت، تهران.
- ۴- پارسایی، جابر (۱۳۸۰). رویکردهای عمرانی شهری روستایی و منطقه‌ای برنامه سوم توسعه ایران، انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور، تهران.
- ۵- تجلی، سیدآیت‌اله (۱۳۸۱). مروری بر برنامه‌های توسعه پیش و پس از انقلاب، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۷۶-۱۷۵، تهران.
- ۶- جیروند، عبدالله. توسعه اقتصادی، مجموعه مقالات، انتشارات نور حکمت، تهران.
- ۷- حسین‌زاده‌دلیر، کریم (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، انتشارات سمت، تهران.
- ۸- حکمت‌نیا، حسن و میرنجف‌موسوی (۱۳۸۵). کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری، انتشارات نوین، یزد.
- ۹- حکمت‌نیا، حسن و میرنجف‌موسوی (۱۳۸۴). تحلیل عاملی و تلفیق شاخص‌ها در تعیین عوامل مؤثر بر توسعه انسانی نواحی ایران، مجله جغرافیا و توسعه، سال سوم، شماره ۶، زاهدان.
- ۱۰- دهقان، علی (۱۳۷۳). تعیین درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ۱۱- زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۵). اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، انتشارات دانشگاه یزد، چاپ چهارم، تهران.
- ۱۲- سارکی، ناصر (۱۳۷۳). تعیین درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ۱۳- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۵۵). سالنامه آماری، استان فارس، تهران.
- ۱۴- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۶۵). سالنامه آماری، استان فارس، تهران.
- ۱۵- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۷۵). سالنامه آماری، استان فارس، تهران.
- ۱۶- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۸۱). سالنامه آماری، استان فارس، تهران.
- ۱۷- شیخی، محمد (۱۳۷۲). الگوی نظام شهری بهینه‌ی استان فارس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- ۱۸- صباغ‌کرمانی، مجید (۱۳۸۰). اقتصاد منطقه‌ای، تئوری و مدل‌ها، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۹- صرافی، مظفر (۱۳۷۹). مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران.

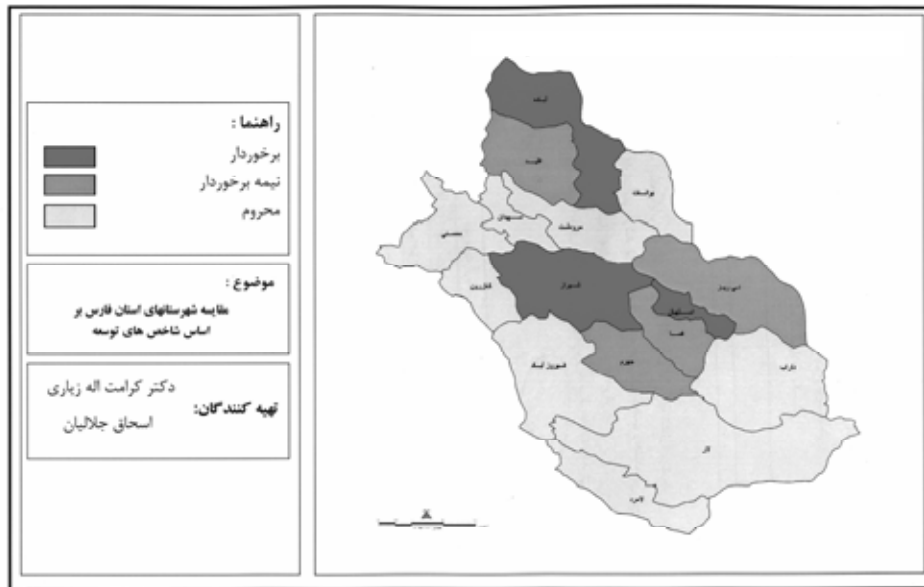
- ۲۰- صرافی، مظفر (۱۳۷۵). *مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای*، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران.
- ۲۱- عظیمی، ناصر (۱۳۸۱). *پویش شهرنشینی و مبانی نظام شهری*، نشر نیکا، تهران.
- ۲۲- فتحی، خسرو (۱۳۷۶). *برنامه‌ریزی توسعه فضایی شهرستان سوادکوه*، سازمان برنامه و بودجه استان مازندران، نشریه ۱۰۹، تهران.
- ۲۳- قره‌باغیان، مرتضی (۱۳۷۵). *اقتصاد رشد، توسعه، انتشارات شرفی*، تهران.
- ۲۴- گیلبرت، آلن و ژوزف کالگر (۱۳۷۵). *شهرها فقر و توسعه در جهان سوم*، ترجمه پرویز کریمی، انتشارات شهرداری تهران، تهران.
- ۲۵- معصومی اشکوری، حسن (۱۳۷۶). *اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران.
- ۲۶- منصوری‌ثالث، مجید (۱۳۷۵). *محاسبه درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ۲۷- مهندسین مشاور DHV (۱۳۷۱). *رهنمودهایی در برنامه‌ریزی مراکز روستایی*، مترجمان جواد میر.
- ۲۸- ناصر اوکتابی، محمد گنجیان، انتشارات مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، تهران.
- ۲۹- وحیدی، منوچهر (۱۳۷۱). *روند برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران و جایگاه قانونی آن*، مجموعه مقالات طرح‌ریزی کالبدی، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
- 30- UNDP (1991). Human Development Report. New York.
- 31- Kalantari, khalil (1998). Identification of Backward Region in Iran, Geographical Research Quarterly, No. 48: Mashhad.

نقشه ۱: توزیع فضایی سطوح توسعه به لحاظ شاخص‌های تلفیقی (۱۳۵۵)

نقشه ۲: توزیع فضایی سطوح توسعه به لحاظ شاخص‌های تلفیقی (۱۳۶۵)

نقشه ۳: توزیع فضایی سطوح توسعه به لحاظ شاخص های تلفیقی (۱۳۷۵)